

Дар'я ХРИПУН,

orcid.org/0000-0001-8982-6308

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(Умань, Черкаська область, Україна) 8669838@ukr.net

ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ В ПРОЦЕСІ ОНТОГЕНЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

У положеннях наукової статті розглянуто періоди формування словникового запасу у дітей дошкільного віку. Зокрема, зазначено, що періодом найшвидшого збагачення словникового запасу є дошкільний вік.

Визначено, що накопичення активного словникового запасу відбувається після 1,5 років.

У статті подано дані різних дослідників, щодо кількості слів, якими оперують діти різної вікової категорії.

Подано етапи розвитку мовлення, виокремлені М. Красногорським. Наведені висновки Ю. Аркіна щодо особливостей розвитку словникового запасу дітей трирічного віку.

На основі досліджень А. Богуш зазначено, що з трьох місяців у дітей починається розуміння мовлення та подано приклади окремих слів, що вимовляє дитина у віці до дев'яти-десяти місяців.

У дослідженні наведено приклади знайомства дітей із новими словами та наголошено, що дорослі можуть використовувати для цього будь-яку ситуацію, яка є близькою для дитини.

Звернено увагу на те, що стрибок у розвитку словника відбувається внаслідок оволодіння дітьми способами творення нових слів.

У статті подано гіперсензитивні фази, зокрема перша фаза характеризується накопиченням перших слів, друга – удосконаленням звуковимови, засвоєнням граматичної будови мовлення, розвитком діалогічного мовлення, а третя – формуванням контекстного мовлення, тобто самостійного зародження тексту. Саме до шести років дитина повинна правильно вимовляти всі звуки рідної мови, мати достатній за обсягом активний словник і практично володіти граматичною будовою мови.

Зазначено, що, не дивлячись на наведені статистичні дані, є деякі розбіжності щодо абсолютного складу словникового запасу та його приросту, що може бути пов'язано з фізіологічними особливостями дитини або середовищем, яке її оточує.

Визначено, що у загальній системі мовної роботи в закладі дошкільної освіти збагачення словника, його закріплення й активізація займають досить провідне місце.

Ключові слова: *порушення мовлення, словниковий запас, гіперсензитивна фаза.*

Daria KHRYPUN,

orcid.org/0000-0001-8982-6308

Candidate of Pedagogic Sciences,

Associate Professor at the Department of Special and Inclusive Education

Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University

(Uman, Cherkasy region, Ukraine) 8669838@ukr.net

VOCABULARY DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF ONTOGENETIC DEVELOPMENT OF THE CHILD

The article considers the periods of vocabulary development in preschool children. In particular, it is stated that the period of the fastest vocabulary enrichment is preschool age.

It is determined that the accumulation of active vocabulary occurs after 1,5 years.

The article presents data from various researchers on the number of words used by children of different age categories.

Stages of speech development identified by M. Krasnohorskyi are given. The conclusions of Yu. Arkin regarding the peculiarities of the development of the vocabulary of three-year-old children are presented.

Based on A. Bogush's research, it is stated that children begin to understand speech from three months of age, and examples of individual words uttered by a child up to the age of nine to ten months are given.

The study gives examples of children's introduction to new words and emphasizes that adults can use any situation that is familiar to the child for this.

Attention is drawn to the fact that a jump in vocabulary development occurs as a result of children mastering the ways of creating new words.

Hypersensitive phases are presented in the article, in particular, the first phase is characterized by the accumulation of the first words, the second by the improvement of phonetic speech, the assimilation of the grammatical structure of speech, the development of dialogic speech, and the third by the formation of contextual speech, that is, the independent creation of a text. By the age of six, a child must correctly pronounce all the sounds of his native language and have a sufficient active vocabulary as well as practically master the grammatical structure of the language.

It is noted that, despite the given statistical data, there are some discrepancies regarding the absolute composition of the vocabulary and its growth, which may be related to the physiological characteristics of the child or the environment that surrounds the child.

It is determined that in the general system of language work in preschool education, vocabulary enrichment, consolidation and activation occupy a leading place.

Key words: speech disorder; vocabulary; hypersensitive phase.

Постановка проблеми. Багатство словникового запасу є ознакою високого рівня мовленнєвої культури. А культура мовлення особистості великою мірою залежить від її орієнтованості на основні риси бездоганного, зразкового висловлювання. Саме тому розширення словникового запасу є необхідною умовою для розвитку комунікативних умінь дітей. А найбільш сприятливим для розвитку всіх сторін мовлення є дошкільний вік.

Іноді труднощі, які діти відчують при засвоєнні програми закладу дошкільної освіти, можуть бути обумовлені недостатнім рівнем розвитку мовлення, який багато в чому визначається обсягом та якістю словникового запасу. Формування словникового запасу має важливе значення для розвитку пізнавальної діяльності дитини, так як слово і його значення є засобом не тільки мовлення, а й мислення. Саме точність розуміння та вживання слів, сформованість структури значення слова та обсяг словникового запасу відіграватимуть важливу роль в оволодінні навичками читання письма та рахунку.

Аналіз досліджень. Аналіз літератури з теми нашого дослідження демонструє, що проблема формування словникового запасу у дітей дошкільного віку, яка впродовж тривалого періоду цікавила багатьох психологів та педагогів, є актуальною і нині. Адже знання закономірностей та особливостей розвитку словника дітей дошкільного віку дозволяє в подальшому уникнути можливих мовленнєвих порушень.

Особливості розвитку словникового запасу дітей дошкільного віку вивчалися вітчизняними та зарубіжними науковцями А. Богущ, Л. Виготським, Н. Гавриш, К. Крутій, А. Марковою, В. Сухомлинським та ін.

Особливої актуальності набула інтеграція психолінгвістики та логопедії, яка знайшла своє відображення в роботах Г. Бабіної, Б. Гріншпуна, Г. Гуменної, В. Ковшикова, Р. Лалаєвої, Є. Соботівича, Л. Халілової та ін. Розробка психолінгвістичного аспекту формування словникового запасу, що дозволяє проаналізувати особливості

структури та характер функціональних змін у галузі семантичної структури слова, обумовлена необхідністю пошуку шляхів підвищення ефективності корекційного впливу при порушеннях мовлення.

Мета статті. Розглянути формування словникового запасу у процесі онтогенетичного розвитку дитини.

Виклад основного матеріалу. Розвиток дитячого мовлення здавна привертало увагу різних фахівців в Україні та закордоном. Розвиток словника дослідники розглядають як тривалий процес оволодіння словниковим запасом, що накопичувався народом з давніх-давен.

Виділяються кількісна та якісна сторони цього процесу. Щодо обсягу словника в дітей різного віку досі немає обґрунтованих даних. Обсяг живого індивідуального словника – об'єкт, що важко піддається виміру. Кордони його рухливі, фіксувати його майже неможливо через велику невизначеність відстані між тим, що дитина знає, розуміє і тим, що і як вона вживає в різних мовленнєвих ситуаціях.

Кількісне зростання – перша сторона розвитку словника дітей. Дошкільний вік – це період швидкого збагачення словника. Дані про кількість зростання слів у мовленні дошкільників одного і того ж віку дуже різняться між собою тому, що це залежать від умов життя і виховання. У дітей до кінця першого року життя з'являються перші осмислені слова. Значною мірою випереджає активний словник розвиток розуміння мови. Збагачення активного словника відбувається швидкими темпами після 1,5 років, і до кінця другого року життя він становить 300–400 слів, а до трьох років може досягати 1500 слів (Борецька, 2020: 114).

Доктор педагогічних наук Л. Іщенко зазначає, що активний словник дитини поступово збільшується: у 3 роки він становить 1000 слів; у 4 роки – 1540; у 5-ти річному віці – 2072 слів; у 5,5 років – 2289 слів; у 6 років – 2589 слів, у 7 років – 3500–4000 слів (Навчання дітей дошкільного віку рідної мови, 2013: 63).

Величезний стрибок у розвитку словника відбувається не тільки і не так внаслідок запозичення слів з мовлення дорослих, як унаслідок оволодіння способам творення слів. Унаслідок збільшення кількості слів, що позначають предмети найближчого оточення, дії з ними, а також окремі їх ознаки здійснюється розвиток словника. У наступні роки кількість уживаних слів також швидко зростає, однак темп дещо сповільнюється. Період найбільшого збільшення активного словникового запасу – це є третій рік життя. До 4 років кількість слів – 1900, в 5 років – до 2000–2500, а в 6–7 років до 3500–4000 слів (Борецька, 2020: 114).

У своїх дослідженнях М. Красногорський виокремлює окремі етапи розвитку мовлення в дітей.

Перший передмовленнєвий період (перший рік життя): підготовка дихальної системи до реалізації голосових реакцій, утворення недиференційованих голосових шумів і звуків (від 3 до 6 місяців); агукування, утворення голосових недиференційованих гортанних, глоткових, ротових, губних шумів і окремих непевних мовленнєвих звуків; белькіт, як первинна форма мовленнєвого потоку, що складається з недиференційованих голосових звуків, породжених наслідуванням (Богуш, Гавриш, 2007: 31).

Другий період – утворення мовленнєвих звуків і їх диференціювання: синтез складів (6–12 місяців), опосередковування зовнішніх подразників; синтез складових двочленних низок (9–12 місяців) і їх автоматизація; утворення перших 5–10 слів (8–12 місяців) (Богуш, Гавриш, 2007: 31).

Третій період (третій рік життя): збагачення словникового фонду до 500 і більше слів; утворення й автоматизація мовленнєвих ланцюгів від двочленних до багаточленних шаблонів; удосконалення вимови окремих слів і мовленнєвих шаблонів (Богуш, Гавриш, 2007: 31).

Четвертий період (четвертий рік життя): збагачення словникового фонду до 1000 і більше слів; подовження й ускладнення мовленнєвих ланцюгів, при цьому кількість слів у мовленнєвих низках досягає 9–10; нагромадження й автоматизація мовленнєвих низок і формування складніших мовленнєвих потоків мислення; посилені голосна вимова мовленнєвих низок, що сприяє їх зміцненню; закріплення, зміцнення мовленнєвих стереотипів та їх автоматизація; подальше поліпшення фонем і слів неправильної вимови у мовленнєвих низках; поява простих підпорядкованих словникових низок або підрядних речень (Богуш, Гавриш, 2007: 31).

П'ятий період (п'ятий рік життя): подальше збагачення словникового фонду; вироблення

приспосованої гучності вимови; 3) розвиток підпорядкованих складних речень (Богуш, Гавриш, 2007: 31).

Дослідник Ю. Аркін, аналізуючи словник дітей трьох років, дійшов таких висновків:

1) мовлення у цьому віці побудоване з коротких фраз; фрази з небагато складових слів, найчастіше з одно- і двохскладових;

2) досить часто виступає схильність до ритму і римування;

3) мовлення у дитини супроводжує різні форми її м'язової діяльності; воно слугує немовби акомпанементом, який стимулює її дії;

4) часто повторюються одні й ті самі слова і фрази;

5) досить велика кількість питальних речень (Богуш, 2010: 80-81).

У літературі відзначаються деякі розбіжності щодо абсолютного складу словникового запасу та його приросту.

Розвиток мовлення починається в дитини з трьох місяців. Це етап активної підготовки мовного апарату до вимови звуків. Також здійснюється процес розвитку розуміння мови, тобто формується імпресивне мовлення. На думку А. Богуш, перш за все, малюк починає розрізняти інтонацію, потім слова, що позначають предмети та дії. Дитина вимовляє окремі слова, що складаються з однакових парних складів (ма-ма, па-па) до дев'яти-десяти місяців. Словниковий запас зазвичай досягає 10–12 слів до року, а іноді і більше, це залежить від індивідуального розвитку дитини (Богуш, 2008: 404).

Умовно в період від 1 до 1,5 року триває перша гіперсензитивна фаза в розвитку мовлення дитини, для якої характерне накопичення перших слів (Логопедія, 2014: 41). Саме тому після того, як дитина промовила свої перші склади (ма-ма-ма), дорослий може відтворити те, що вона сказала і попросити повторити. Точно так само дитина навчиться повторювати й інші склади. Коли дитина навчиться повторювати за дорослим свої власні «лепетні висловлювання», можна пропонувати нові парні склади.

Уже на другому році життя дитини формується експресивне мовлення, слова і звукосполучення стають для неї засобом мовленнєвого спілкування.

При нормальному мовленнєвому розвитку дитина до початку другого року життя повинна досить добре розуміти звичне повсякдення мовлення. Вона повинна показувати і давати співрозмовнику предмети або іграшки, виконувати прості дії (встань, сядь, ляж, підійди). Дитина повинна

розуміти фрази, які найчастіше повторюються (Пішли їсти. Пішли гуляти. Іди до мене.).

У мовленні дитини повинні з'явитися хоча б декілька іменників (мама, папа, дід, баба, назви улюблених іграшок тощо). На питання вона повинна відповідати: так і ні, говорити: дай і на. Слід звернути увагу на те, що слова можуть вимовлятися не досконало, тверді звуки замінюватися м'якими парами (замість дай – дая, замість на – ня тощо).

До двох років активний словник у дітей складається з 250–300 слів, це встановлено науковцями. Процес формування фразового мовлення розпочинається у цей же час. Спочатку це прості фрази з двох-трьох слів, але з часом, до трьох років, вони ускладнюються. Активний словниковий запас досягає 800–1000 слів. Мова стає повноцінним засобом спілкування.

Однак далеко не всі діти вчасно досягають вищезгаданого рівня мовленнєвого розвитку. Часто перші слова у дитини з'являються у півтора, або й в два роки. Запізнюється і весь подальший хід мовленнєвого розвитку. Але до трьох, трьох з половиною років має все нормалізуватися.

На третьому році життя спостерігається друга гіперсензитивна фаза в розвитку мовлення (Логопедія, 2014: 41). Це період, коли дитина починає швидше розуміти мовлення дорослих, оволодіває словником, удосконалює звуковимову, засвоює граматичну будову мовлення, розвиває діалогічне мовлення. Тому потрібно знайомити дітей з іменниками по темах (іграшки, одяг, меблі тощо). Для знайомства дитини із словами дорослий може використати будь-яку ситуацію. Наприклад, під час сніданку на стіл можна поставити посуд (два-три предмети – тарілку, ложку, чашку). При цьому дорослий має узагальнити ці предмети одним словом, сказавши: «Це – посуд, з нього ти будеш їсти». Аналогічні дії можна провести з одягом чи іншими речами, які дитина використовує щоденно.

При нормальному розвитку трирічні діти повністю розуміють мовлення малознайомих людей. Діти розмовляють чітко, правильно побудованими реченнями, майже як дорослі. Їхній словниковий запас включає різні частини мовлення і діти можуть легко та вільно розмовляти на

будь-яку побутову тему. Наприкінці третього року життя словник дітей становить: 1000–1100 слів (Борецька, 2020: 4). За даними вчених, у словнику дитини є майже всі частини мовлення, активізується вживання дієслів і займенників.

До п'яти років активний словник у дітей збільшується до 2500–3000 слів. Поліпшується вимова, подовжується та ускладнюється фраза. У дитини спонтанно коригуються фізіологічні порушення звуковимови при нормальному розвитку мовлення до 4–5 років. Дитина правильно вимовляє всі звуки рідної мови, має достатній за обсягом активний словник і практично оволодіває граматичною будовою мови до шести років (Богуш, 2008: 415). Розпочинається третя гіперсензитивна фаза (5–6 років), яка характеризується формуванням контекстного мовлення, тобто самостійного зародження тексту (Логопедія, 2014: 42).

Аналізуючи кількісні дані, бачимо своєрідність формування словника в дітей із нормальним мовленнєвим розвитком. Одна з особливостей, яка нас цікавить, це повільне збагачення словника прикметниками.

Видатний вчений Ф. Сохін зазначає, що у загальній системі мовної роботи в закладі дошкільної освіти збагачення словника, його закріплення й активізація займають досить значне місце. І це закономірно. Слово – основна одиниця мови, і удосконалення мовного спілкування неможливе без розширення словникового запасу дитини. Разом з тим, пізнавальний розвиток та розвиток понятійного мислення неможливі без засвоєння нових слів, що означають поняття, які засвоюються дитиною, закріплення їх новими знаннями й уявленнями. Тому словникова робота в закладі дошкільної освіти тісно пов'язана з пізнавальним розвитком (Пагута, Ілюк, 2020: 136).

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, зазначимо, що періоди мовленнєвого розвитку дітей від 1 до 6 років вважаються сензитивними, тобто особливо чутливими до впливу різних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища. Саме в цей період діти можуть розширити свій словниковий запас. Однак слід пам'ятати, що у кожної дитини свої темпи розвитку і незначна розбіжність з прийнятими віковими нормами не є ознакою відхилень у розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008. 440 с.
2. Богуш А., Гавриш Н. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / За ред. А. М. Богуш. К.: Вища шк., 2007. 542 с.
3. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. 2-е видання. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 374 с.

4. Борецька М. Розвиток словникового запасу дітей дошкільного віку. *Магістерський вісник*. 2020. № 35. С. 113-115.
5. Логопедія. Підручник / За ред. М. К. Шеремет К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. 672 с.
6. Навчання дітей дошкільного віку рідної мови: навчальний посібник / уклад. Л. В. Іщенко. Умань: ПП «Жовтий», 2013. 138 с.
7. Пагута Т., Ілюк Л. Значення словника дошкільників на заняттях з логіко-математичного розвитку. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2020. Вип. 1 (23). С. 134-145.

REFERENCES

1. Bohush A. Metodyka navchannia ditei ukrainiskoi movy v doshkilnykh navchalnykh zakladakh [Methods of teaching children the Ukrainian language in preschool educational institutions]. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo», 2008. 440 s. [in Ukrainian].
2. Bohush A., Havrysh N. Doshkilna linhvodydaktyka: Teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy [Preschool language didactics: Theory and methods of teaching children their native language]: Pidruchnyk / Zared. A. M. Bohush. Kyiv: Vyshchashk., 2007. 542 s. [in Ukrainian].
3. Bohush A. Movlenniievi rozvytok ditei vid narodzhennia do 7 rokiv [Speech development of children from birth to 7 years]. Monohrafiia. 2-e vydannia. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo», 2010. 374 s [in Ukrainian].
4. Boretska M. Rozvytok slovnykovoho zapasu ditei doshkilnoho viku [Development of the vocabulary of preschool children]. *Mahisterskyi visnyk*. 2020. № 35. S. 113-115 [in Ukrainian].
5. Lohopediia [Speech therapy]. Pidruchnyk / Zared. M. K. Sheremet Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo», 2014. 672 s. [in Ukrainian].
6. Navchannia ditei doshkilnoho viku ridnoi movy [Teaching preschool children their native language]: navchalnyi posibnyk / uklad. L. V. Ishchenko. Uman: PP «Zhovtyi», 2013. 138 s. [in Ukrainian].
7. Pahuta T., Iliuk L. Znachennia slovnyka doshkilnykiv na zaniattiakh z lohiko-matematichnoho rozvytku [The importance of the dictionary for preschoolers in classes of logical and mathematical development]. *Psyholoho-pedahohichni osnovy humanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v shkolita VNZ*. 2020. Vyp. 1 (23). S. 134-145 [in Ukrainian].